

passage uit het boek van:

Willem BOXMA
 "Gaasterland" Nederland in Miniaturen
 uitgeverij G.F. Callenbach NV te Nijkerk,

BIJ STARUM IN EN BIJ SLEAT UIT

De vakantiegast van Gaasterland neemt het doorgaans niet zo nauw met de grenzen van Gaasterland. Als bezitter van brommer of auto tuft hij dra weg van de gaasten en zit dan, zonder het zich te realiseren, buiten de streek die Gaasterland heet. De rondom liggende plaatsen, voor het merendeel zelfs steden, liggen niet op gaasten. De Lemmer, Sloten, Stavoren, Hindelopen, ja zelfs Workum en Makkum worden maar al te gauw tot Gaasterland gerekend. Ze vormen met de dorpen van Gaasterland paartjes in de zuidwesthoek van Friesland, maar tot Gaasterland gerekend worden? Nee, dat niet !

Als we over Gaasterland praten en dan toch aan twee steden aandacht willen besteden, pakken we zonder ons te bedenken Stavoren en Sloten. Starum en Sleat in het Fries. Want beide steden hebben altijd een voorname rol ten opzichte van Gaasterland gespeeld. Ze waren als het ware de sluitstenen van Gaasterland, de in- en uitgang van de Friese Lusthof, of uit- en ingang al naar het uitkwam. Om die functie is er immer gevochten voor de wallen. Want voor wie Starum of Sleat bezat, had een streepje voor en had de weg Vrij naar de vette landen op de gaasten. Toe, zegt u niet meer Stavoren ! Dat is uit de tijd. Dat bekende ijdele vrouwtje, wéét u wel, dat kwam van Stavoren. Maar de nieuwe grote sluis is gebouwd in Stavoren. In 1942 heeft het gemeentebestuur voorgoed met Stavoren afgerekend. Het besluit van hogerhand volgens hetwelk Stavoren voortaan Stavoren heet, hangt in de hal van het stadhuisje aan de Voorstreek, achter glas, voor elke bezoeker onmiddellijk leesbaar. Daarmee is misschien een poging gedaan tevens af te rekenen met het schemerige verleden dat om Stavoren hing. Dat de stad al driehonderd jaar voor onze jaartelling door ene koning Stavo werd gebouwd en dat ze sindsdien generaties van Friese koningen tot residentie diende. Dat de stad aan de zee in de vroegere middeleeuwen zo welvarend was, dat de stoepen voor de indrukwekkende woningen met goud en zilver waren bekleed arme Stavorense dienstmaagden die stoepen dan niet eens hebben mogen schrobben, maar poetsen ! En ook afgerekend niet die Vrouwe, die zich veroorloven kon haar kapitein te gelasten de uit Danzig aangevoerde eerste soort tarwe aan bakboordzijde in zee te werpen, omdat hij niet iets had meegebracht dat haar vrouwelijke zucht naar ijdelheid kon bevredigen.

In Stavoren zijn de stoepen van steen, zoals overal. Er flaneren vele vrouwtjes op de Stavorse Noord, Voorstreek en Schans maar, één van een hoedanigheid als de trotse Vrouwe, zult u niet meer aantreffen. Die leeft alleen voort in de naam van het hotel aan de haven en in het Vrouwezand.

Wat wel als zeker mag worden aangenomen is dat de stad al in 991, door haar unieke ligging tegenover rijke landen, een zekere mate van bloei had bereikt. Want in dat jaar schoven

Noormannen voor de kust en die barbaren wisten waar een goede prooi te vangen was. Ze plunderden en brandschatten het stedeke, dat er toch weer bovenop wist te komen en zelfs in 1060 zich door ene Egbert de Eerste tot stad kon laten verheffen. Wie een echte Staverse jol bekijkt - er is nog een originele in het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen - ontkomt niet aan de indruk dat de Vikingse invloed niet onberoerd bleef. Later werd Staveren de bisschopsstad, waar het invloedrijke klooster van Sint-Odulphus stond dat tot ver in Gaasterland met ontzag werd genoemd.

Reden genoeg om van Staveren iets te verwachten. Het lijkt allemaal zo hoopvol als je spoorboot achter het stationnetje heeft aangelegd of als je trein op het winderige perronnetje tot stilstand is gekomen of je wagentje over het bruggetje bij de haven de stad is ingewipt. Je hebt vernomen van die koningsfaam en van die Vrouwe-koppigheid en dus denk je: "ik glijd de romantiek in"! Omdat er geen herbergier als Schram meer is die enkele tientallen jaren geleden het praatpunt van Staveren was, zoekt de reiziger zelf zijn weg door de stad. Langs de Voordelft, de 'gracht' die Staveren in de lengte doorsnijdt, herinnert geen koop manshuis, geen gevel meer aan de drukke binnenhaven die ze eens was. In de trieste rij van woninkjes doen alleen twee kerken en het stadhuis hun best iets van Vrouwe's tijd te weerspiegelen. Op de plaats van de hervormde kerk was eenmaal een deel van het Sint Odulphusklooster te zien. Een deeltje ervan gaat onder de hervormde kerk schuil. Odulphus heeft dat niet mogen beleven; de rest spoelde met een stuk Staveren weg en moet ergens in zee liggen, op de plaats die als 'het kerkhof' bekend staat. In de kerk getuigen enkele laatgotische schotten met gesneden fries, afkomstig van oude familiebanken, van die middeleeuwse tijden. De doopsgezinde kerk, wat onopvallend in de rij weggediukt, heeft enkele oude gebruiksvoorwerpen overgehouden: een peren kroon met de inscriptie 'Anno 1746, Heyltje van Steenkerk' en zes uit zilver geslagen avondmaalsbekers met "ter gedachtenis van Jan van Stavoren, 1745".

Het stadhuis van Staveren is gemakkelijk te vinden. Aan de gevel prijkt het aloude wapen van de stad, bestaande uit een horizontaal doorsneden veld, boven goudgeel en onder rood. Er kruisen zich twee bisschopsstaven op. De verrassing van Staveren ligt binnen de muren van dit huis, in de in 1935 gerestaureerde raadszaal waarin levensgrote bijbelse figuren op zes wandschilderingen de aandacht opeisen: Esau die Jakob het eerstgeboorterecht verkoopt, de blinde Isaak die Jakob zegent, Juda die een zegelring aan Tamar geeft, Salomo die rechtspraak pleegt, Ahasverus die de kronieken aanhoort en ten slotte Suzanna, die wil gaan baden, met de twee stiekemerds van rechters die haar willen verleiden. Allemaal geschilderd door ene E.V. Hoek in 1776.

Het meest fascinerende evenwel, althans voor mij, is in het Staverse stadhuis de maquette van de stad zoals die, omweld en wel, aan het eind van de zeventiende eeuw te zien moet zijn geweest. Zo stonden de trotse geluikte huizen met hun hals-, trap- en tuitgevels te flonkeren aan de Voordelft. Zo zie je Staveren bloeien. Zo herken je Staveren op zijn zevende plaats in de rangorde van elf Friese steden. De stad, die een geducht lid van het Hanze-verbond was, die haar schepen met bollende zeilen het uitvaren richting Scandinavie, Engeland en Frankrijk. Die van de koning van Denemarken het recht van eerste vertolling had verkregen en daarmee doorvaartrecht in de Sont had boven alle andere schepen. Die van Staveren waren het eerst met hun waar in Kopenhagen, de anderen konden wachten. Werd in de oude Engelse handeisregisters niet gesproken van Friezen en Staverders? En stond in Nimwegen niet ergens gebeiteld 'hus usque regnum Stauriae' - tot hiertoe strekt zich het recht van Staveren uit?

Stonden in dit Staveren, de bedrijvigheid in de haven niet meegerekend, niet een pottenbakkerij, drie zoutketen, twee jeneverstokerijen, twee brouwerijen, twee mast- en blokmakerijen, drie zeilmakerijen en vier scheepstimmerwerven ? Zo'n stad met inwoners met een koppigheid die nog net een kop groter was dan die van de inwoners van een gemiddelde Friese stad, die moest wel een legende om zich heen geweven krijgen.

Staveren wilde behendig manoeuvreren. Niet alleen aan het scheepsroer, ook politiek. Dat hoorde erbij als je je op z'n minst wilde handhaven. Vandaar dat Staveren wel naar Holland wilde lonken en in 1292, zeer tot ongenoegen van de Friezen buiten de klokslag van de stad, zelfs zo ver ging om Floris V ook als zijn heer en meester inhuldigen.

Het politieke vernuft vermocht echter niet de welvaart te bestendigen en het is niet altijd eerlijk geweest om de oorzaak van de naderende neergang van Staveren in de met gouddraad bestikte slofjes van zijn rijke Vrouwtje te schuiven. Er verschenen gewoon concurrenten aan de einder, vermetele concurrenten, die hun stevens ook in de richting van Scandinavië, Engeland en Frankrijk hadden gericht. De onverschrokkenste onder hen was Lübeck en het kon bijna niet anders of ze moesten elkaar in 1331 de oorlog verklaren. Er kwamen moeilijke jaren voor Staveren. Terwijl zijn schepen omzichtig richting Sont of Kanaal moesten kiezen, op een gewelddadige ontmoeting voorbereid, werd het op vaste grond kind van de rekening in de strijd tussen Friezen en Hollanders. Want de schrijvers van de Engelse handelsregisters hadden het juist gezien: je had Friezen, Hollanders en Staverders. De vete met Lübeck duurde vier jaren. In 1335 legden de steden hun geschil bij, maar Staveren trok aan 't kortste eind. In 1414 werd de stad weer helemaal Fries.

Alsof het oorlogsleed al niet helemaal genoeg was geweest, brak omstreeks 1420 ook nog een geweldige brand uit, die een groot deel van de stad in as legde. Daarbij wilde het aangroeien van de zandbank voor de haven maar niet ophouden. Staveren was geen Phoenix; het had geen macht genoeg meer om herboren op te staan. Omstreeks 1500 had de legendarische stad aan het Vlie geen dwingende vinger meer in de handelspap, hoewel ze het voorrecht van eerste vertolling wel tot 1786 wist te behouden.

Staveren takelde af. De zeevaart liep terug.

De Staverders, opgegroeid met pek en kruit, de zoon van één van zijn burgemeesters, admiraal Binckes, nam in 1667 deel aan de tocht naar Chatham, moesten naar ander emploti uitzien.

In het begin van de zeventiende eeuw vingen ze aan met het droogleggen van de meren aan de oostkant van de stad. Wat aan schipperij overbleef, was de visserij en de binnenscheepvaart. De stad sluimerde in en zal misschien, nu de nieuwe sluis en het nieuwe gemaal er zijn, ontwaken om te tonen dat er naast Friezen en Hollanders nog immer Staverders zijn. Wat meer te zien valt dat herinnert aan Staverens glorie-dagen? Niets, gewoon niets! Niets van de stadswal, versterkt met een blokhuis en drie en een half bastion. Niets van de drie land- en twee waterpoorten. Toch is het stadsbeeld ook weer niet zo somber als de ijverige meneer Van der Aa in zijn in 1843 verschenen Aardrijkskundig Woordenboek van Nederland onder het trefwoord Stavoren wist te melden:

"Het is overal stil, somber en levenloos, en de verarmde bewoners schijnen in de verwaarloosde woningen, zonder nering of handteering moedeloos neder te zitten".

Wie heeft rondgezworven in Staveren en de Voordelft heeft gezien, zoekt zijn vertier aan de vishaven waar het geurt van pek, vis en patat en waar naast zwart geteerde Staverders,

Wieringers, Volendammers en Spakenburgers jolige plezierjachten aan het hennep deinen. Of hij kan gaan uithuilen aan de tapkast van kastelein Kuperus aan de Schans en vandaar teruglieden in de roemruchte Staverse historie, kleurrijk in drie taferelen door een Amsterdamse huisschilder op linnen vastgelegd.

Bij Staveren kunnen we Gaasterland in. Als ze er nog stond, waren we door de Zuiderpoort op de aloude weg over de gaasten gekomen. Aan het eind van die weg, dwars door het vertrouwd geworden Gaasterland, zou weer een poortwachter ons argwanend hebben nagestaard.